

LIBOR PAVERA

INTERPRETACE, ČTENÍ A PROSPEKTIVA (K tématu „historických mutací“)

Abstrakt

Autor se zabývá problematikou teorie interpretace a čtení textů ve vztahu k perspektivě, tj. sleduje na pozadí proměn, které již probíhají nebo které se předpokládají v 21. století, jak může přetrvat literární věda a čtení chápané jako aktivní naslouchání textům. Jako základu přitom využívá myšlenek španělského perspektika a esejisty J. L. Abellána, který mezi hlavními znaky 21. století, na jehož počátku došlo k „historické mutaci“ v myšlení, jmenuje triumf přítomnosti, revoluci prostoru, formování nového intelektuála, „měkkou“ vědu na místo „silné“ myslí, planetarizaci (globalizaci) aj. Autor článku v závěru vyslovuje tezi, že „měkká“ věda dovoluje nekonečné čtení a v zásadě nekonečnou sémiózu. To může být pro literární vědu výzvou, že neustále ve svém vývoji ani se nemusí vzdát svých pozic.

Abstract

Interpretation, Reading and Prospective (on „Historical Mutations“)

The author deals with the problems of the theory of interpretation and reading of texts in relation to the prospective, i.e. he observes how the literary criticism and reading can exist against the background of changes and modifications of the 21th century. The basis of his research is formed by the Spanish prospective and essayist J. L. Abellán. The triumph of the present, revolution of space, formation of a new intellectual, „soft“ science instead of the „hard“ mind, globalisation etc. – these are the main symbols of Abellán's 21th century – the century of „historical mutation“. In conclusion the autor expresses the thesis that the „soft“ science permits endless reading and neverending semiosis. This can be a challenge for the literary criticism not to get stiff in its development and not to give up its positions.

Klíčová slova

literární věda ■ literární text ■ hermeneutika ■ interpretace ■ čtení ■ perspektiva ■ megatrendy

Key Words

literary criticism ■ literary text ■ hermeneutics ■ interpretation ■ reading ■ prospective (perspective) ■ megatrends

Následující citát jako by byl vyňat z odpovědi Chytré horákyně, ale neznamená to na druhé straně, že bychom se pod něj nemohli podepsat na důkaz souhlasu s jeho obsahem: „Zvláštna úloha jazyka v tvorivých textoch (ktoré sú v istom zmysle ťažšie preložiteľné než texty vedecké) vyplýva jednoducho z nevyhnutnosti nechať záver akosi ‚vznášať sa‘ okolo, zotrieť autorské predsudky ambiguitou jazyka a nehmatateľnosťou konečného zmyslu. Spochybnil som do istej miery Valéryho tvrdenie, podľa ktorého ‚il n’y a pas de vrai sens d’ un texte‘, akceptujem však tvrdenie, že text môže mať veľa zmyslov. Odmietam tvrdenie,

že text může mať hocijaký zmysel.“ (U. Eco, podle Collini 1995: 136) Citát se nám může stát východiskem jedné reflexe.

O otázkách interpretace a rozumění literárnímu textu se vedlo již mnoho diskusí. Vlastně samy dějiny literární vědy, v nejšířším významu a časovém rámci od starověku podnes, vypovídají v podstatě o tom, že filozofy nebo všechny ty, kdo byli předchůdci současných literárních vědců, trápil od nejstarších dob problém, jak (literární) text a jeho součásti vysvětlit a zda při hledání smyslu využívají správné technologie a postupují vždy náležitým směrem. Zůstávaly spíše nejistoty a tázání... Naštěstí. Názor uzavřít výklad textu jedinou interpretací a odtud považovat text za hermeticky uzamčený opravdu naštěstí nikdy nezvítězil, nedůvěra k totálnímu výkladu vždy zůstávala všudypřítomná, vznášela se zde jako imperativ vybízející k dalším reflexím textu a nakonec ve vývoji oboru sloužila v roli dynamizujícího činitele; ostatně bez pochyb a scientistické skepse by se přece nikdy nerodilo nic nového... Z celého letitého snažení nakonec přetrvávají otázky s extrémně vyhoceným jádrem, zda (literární) text má nespočet interpretací (semióza v podstatě nemá konce a žádná z interpretací není správná nebo pravdivá, Ch. S. Peirce), zda je interpretace výsledkem konsensu nějaké komunity a tradice (v zásadě přístup Gadamerův a jeho stoupenců) či zda existuje nějaká sjednocující, komplementární interpretace. Ukazuje se nicméně, že poslední z uvedených eventualit je nejméně nosná a platná. Alespoň postmodernistický diskurs, v němž žijeme, myšlenice jedné všeplatné interpretace odporuje včetně hermeneutické podezřívavosti ke všemu, co připomíná totalitní model. Mnozí badatelé se proto vydávají cestou kontemplací, dotýkají se lehce textů, vedou nekončící dialog s jejich mikro- i makrosložkami, nekladou ve svých interpretacích důraz na jedinečnost svého výkladu (problém „autoritářství“). Mýlí se a rozcházejí se se správnou interpretací? Nemohou nalézt jediný, správný výklad textu? Dezinterpretují text? Jistě nikoliv, neboť to by páchali hanebný čin umrtvování procesu aktivního čtení a naslouchání.

Nyní je jiná otázka, jak a zda se bude teorie interpretace vyvíjet v 21. století. Tato otázka, jako mnoho podobně postulovaných sugestivních otázek, náleží vlastně do oblasti vytváření imaginativního modelu budoucnosti z hlediska budoucnosti, nikoliv z hlediska přítomnosti, tj. do oblasti, která bývá pojmenovávána jako prospektiva (zde již vycházíme z myšlenek španělského myslitele J. L. Abellána).

Španělský představitel prospektivity José Luis Abellán ve své stále podnětné knize *Myšlienky pre 21. storočie* (1997, španělský originál vyšel pod titulem *Ideas para el siglo XXI*, 1994) uvádí některé hlavní kontury jevů, jež lze očekávat v novém století. V podstatě formou samostatných, do knihy zřetězených esejů ozřejmuje, v čem se již nyní, na přelomu tisíciletí, projevují změny a jak bude „globální vesnice“ vypadat ve všech hlavních sférách v průběhu 21. století. Stýká se tak vlastně s těmi, kdo uvažují o tzv. megatrendech. Za hlavní změnu, k níž Abellán soustřeďuje svoji pozornost, považuje změnu myšlení. Mluví přímo o „historické mutaci“, k níž došlo v dějinách lidského myšlení a která vyvolala v život „triumf přítomnosti“; ten zase způsobuje jako by zastavení pokroku,

přesněji víry v pokrok. Všimá si rovněž revoluce v pojetí prostoru, nové etiky, respektování „jiného“ a „odlišného“, přeměn v ekonomice a započatých světových trendů v byznysu, podobě nového intelektuála, růstu počtu pasivních společenských vrstev, nacionalismu, změnám v kultuře, působení a vlivu žen ve společnosti, návratu citů a srdce do duše společnosti apod.

Literárního vědce pochopitelně nezajímají stejně výrazně všechny z uvedených trendů. Některé lze již prakticky pozorovat: pokud ne přímo v našich zeměpisných šířkách, specifických stále ještě vypořádáváním se s postkomunistickým šokem, tedy v sousedních zemích. Zcela jistě nelze přehlédnout skutečnost, již připomíná rovněž Abellán (s. 39), že „velké problémy budoucnosti nebudú teda pochádzať zo sveta výroby, t. j. zo sektora práce [...], ale zo sveta konzumu.“ Rozvoj telekomunikačních technologií, multimedializace, robotizace a s nimi spojený úbytek pracovních příležitostí povede zcela jistě k sociálnímu problému zvanému volný čas. Skrývá však v sobě nebývalý rozvoj telekomunikačních technologií jen negativa? Na miskou pozitiv lze sice s Abellánem přiřadit stále se zmenšující vzdálenosti mezi lidmi ve světovém měřítku (již zlexikalizovanou metaforou se o současném informačním světě dávno hovoří jako o „globální vesnici“ a proces je zván planetarizací nebo zpravidla globalizací), ale na protilehlou miskou nutno vložit problém solidarity a právě jmenované sociální problémy spjaté s nadbytkem volného času. Nabízí se pravděpodobný vývoj událostí: volného času jedinců se zmocní (a zmocňují) velice rychle masmédiá. Neobejde se to samozřejmě bez daně, kterou lidstvo za multimedializaci (za)platí tím, že se stává na médiích de facto závislé. Na místo výrobních závislostí, které probírali a ve svých spisech zpravidla odsuzovali marxističtí myslitelé v 19. i 20. století, se zde objevuje svého druhu nový typ lidské závislosti – podmíněnost člověka na médiích. Není se přitom čemu divit: multimédia na rozdíl od literatury nebo statického obrazu přinášejí skutečnost v paralelně simultánní podobě, navíc divák nemusí do procesu dekódování zapojovat svoji imaginaci, neboť přenášen je obraz i zvuk včetně jiných vizualizací. Vizualizací, které jsou schopny předvádět děje až ad absurdum, takže se zcela vytrácí lidská schopnost citu a empatie, což samozřejmě je dalším výrazným negativem rozvoje telekomunikačních sítí a technologií. Nový intelektuál, podotýká v jednom z esejů Abellán (78), „pokial' je ochotný zriecť sa vlastnej tvorby a vyhovieť objednávkam a požiadavkám masmédií, nebude mať ekonomické ťažkosti. Naopak nájde uspokojenie v tom, že sa dobre začlenil do systému.“

Čtení literárních textů bude na ústupu, to je zřejmé. Nejde tu přitom o čtení jako proces, neboť čtení jako technický akt naopak prožívá svůj boom v souvislosti se stále agilnějším rozvojem internetu (vše je zde vlastně založeno na čtení a na interaktivní hře uživatele s určitým algoritmem). Pregnantně k tomu praví Abellán (s. 40–50), že „čítanie prestane byť pôžitkom a stane sa pracou, v dôsledku čoho zase ustúpi aj reflexívna činnosť.“ A dále ještě: „Svet literatúry a myslenia sú na ústupe, stávajú sa menšinovou aktivitou vzdelaných elít planéty. Ak to povedie k väčšiemu stupňu šťastia pre väčšie množstvo ľudí, treba to len privítať, akokoľvek by sa to nepáčilo nám, čo sme svoj život zasvätili práve tej-

to činnosti. Triumf přítomnosti sa azda stane tou najpriamejšou cestou víťaznej sebaobranu ľudstva.“

Člověk z přelomu tisíciletí, zejména ten, který se snaží odstříhnout od své minulé tradice spjaté s budováním socialismu, neboť to je zpravidla obecný oficiálně vyznávaný trend v tzv. postkomunistických zemích střední a východní Evropy, samozřejmě hledá záchranu, hledá si své „centrum securitatis“: nachází jistotu opět v návratu k Bohu, o čemž svědčí obnova četných církevních slavností, poutí, chrámových koncertů a jiných projevů religiozity, jak to předpokládali někteří učenci již v průběhu druhé poloviny 20. století (např. Zdeněk Kalista ve svých esejkách), ale rovněž vyhledává spřízněné duše a komunikaci mimo zemský prostor a čas, např. v komunikaci s anděly. Do literatury se tak dostávají motivy, témata nebo trsy témat spjatých s prostorem mimo „tady a teď“; patří sem například opět promyšlení kategorií života, smrti, věčnosti a posmrtného života. Z poslední doby může být příkladem novela Michala Viewegha *Andělé všedního dne* (2007), autorovými slovy „svižná story o lidech, andělech a umírání“ (citováno ze záložky). Kromě toho, že autor latentně rozvíjí Borgesovu myšlenku o veliké knize, která již dávno obsahuje napsané příběhy o nás, které se v pozemském světě pouze realizují, vypovídá tato sonda do myšlení a chování současného člověka rovněž o některých výrazněji pozorovatelných trendech, o nichž už bylo pojednáno. Z hlediska zpracovaného tématu obraťme pozornost k obálce Vieweghovy knihy: vidíme zde z černo-bílého oparu vystupovat siluety mostu: mostu jako symbolu komunikace, který využívaly již četné civilizace jako propagaci veřejného. Jistě, most jako motiv není samoučelný ani v mikroklimatu knihy, jedna postava spáchá sebevraždu právě skokem z mostu do Nuselského údolí, ale možná je tu most právě symbolikou prostředku komunikace – nejen ve smyslu dopravním, ale informačním – nejen mezi lidmi (mezilidská komunikace patrně člověka zklamala a nemůže mu přinést kýžená očekávání), ale i mezi lidmi a jinými civilizacemi (anděly). Abellán in *marginie soukromý versus veřejný* uvádí (s. 95), že „...mosty ako prostriedky komunikácie sa stali osou ich kultúrneho života. Azda až ich chorobný rozvoj viedol k tomu, že v tomto vývoji došlo k zvratu a že dnes majú práve dvere tendenciu stať sa hlavným protagonistom. Ochraňovať priestor vlastnej intimity, zvýrazňovať význam domácnosti ako oblasti súkromného, vymedzovať priestor, v ktorom sme, alebo si aspoň myslíme, že sme, vládcami a pánmi svojho života, sa v súčasnosti stalo prvoradým cieľom. Je možné, že tu má jednu zo svojich príčin rozmach islamského náboženstva, ktoré predpokladá taký spôsob života, kde súkromie – hárem a záhrada – sú osou kultúry a života“.

I když čtení bude na ústupu, nelze se poddávat skepsi: idea „nekonečného“ čtení a nekonečné semiózy není sice všeobecně uznávána, ale je velkým vyzváním a v podstatě dobrým symptomem, že literární věda jako jedna z komponent filologie může s úspěchem restaurovat svůj předmět zájmu a přetrvat v modifikované podobě v 21. století, aniž by ustrnula nebo ztratila ze získaných pozic mezi humanitními vědami. Především existuje velká naděje, že dojde ke koexistenci humanitních, sociálních a některých přírodních věd, neboť si to vyžádá sama situace na naší planetě.

Abellán, José Luis

1997 Myšlienky pre XXI storočie (orig. Ideas para el siglo XXI, 1994), slovenský preklad Paulína Šišmišová (Bratislava: Archa)

Collini, Stefan (ed.)

1995 Interpretácia a nad/interpretácia, preložila Zdeňka Kalnická (Bratislava: Archa), zde příspěvky Umberta Eca, Richarda Rortyho, Jonathana Cullera a Christine Brooke-Roseové

Gadamer, Hans-Georg

1995 Aktualita krásneho, preložil Oliver Bakoš (Bratislava: Archa)

Viewegh, Michal

2007 Andělé všedního dne (Brno: Druhé město)

